

H.Q.KƏRİMOVA*e-mail: huru-kerimova@mail.ru***Gəncə Dövlət Universiteti**

(Gəncə şəh., Heydər Əliyev pr., 159)

AİLƏDƏ ŞAĞIRD ŞƏXSİYYƏTİNİN FORMALAŞMASININ PEDAQOJİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Açar sözlər: *sosial tərbiyə, ailə tərbiyəsi, uşaq psixologiyası, ailə tərbiyəsi, şagird şəxsiyyəti.*

Ключевые слова: *социальное воспитание, семейное воспитание, детская психология, семейное воспитание, личность учащихся.*

Key words: *national education, family education, psychology of a child, family education, the identity of students.*

Ailə tərbiyəsinin formalaşmasının tarixi çox qədimdir. Həm tarixi milli dəyərlər əsasında, həm də dini zəminə istinad edərək təşəkkül tapan milli ailə qanunlarının digər xalqlarda olan ənənələrlə oxşar tərəfləri olsa da, xüsusi özəl fərqlilikləri də mövcuddur. Dünyada tarixən müxtəlif tərbiyə sistemləri formalaşaraq müxtəlif yerlərdə uyğunluq nöqtəyinəzərindən tətbiq olunmağa başlanılmış və davam etməkdədir. Lakin məqsəddən asılı olaraq öncədən qərara gəlinməlidir: biz icraçı, yoxsa yaradıcı insan ərsəyə gətirmək istəyirik? Bunlardan hər birinin yaradılması üçün müvafiq üsul və vasitələr vardır. Böyüklərin tapşırıqlarına qeyd-şərtsiz əməl edən, sözə qulaq asan, nizam-intizam qaydalarına həssas yanaşan, təyin olunmuş yolla gedən və bunu həyat tərzinə çevirən tərbiyəli şəxs obrazı bizə yaxşı məlumdur. Dikbaş, böyüklərin yanında fikir söyləməkdən çəkinməyən, müəllimlərlə mübahisə edən, qaydaları pozmaqda maraqlı olan, “ipə-sapa yatmayan” tərbiyəsiz və ya “çətin tərbiyə olunan” uşaq obrazı da tez-tez rast gəlinən real faktlardandır.

Ailə dəyərləri sağlam cəmiyyətin təşəkkül tapması üçün ən vacib amillərdən biridir. Qloballaşan dünyada həyatın bir çox sahələrində sürətlə gedən dəyişikliklər, yeniliklər xalqların və millətlərin həyata qarşı baxışlarına, sosial mühitə uyğunlaşmaları və subyektlərlə münasibətlərinə də öz təsirini göstərir.

Təbii ki, qarşılıqlı hörmət və hərtərəfli məsuliyyət üzərində qurularaq məqsədəuyğun formada yaşayan ailələrin sayı daha çox ola bilər. Çünki cəmiyyət butövlükdə özü normaldır. Lakin daxilində bir sıra boşluqların, çatışmamazlıqların təzahür etdiyi ailələr də hər bir dövr üçün xarakterik olub. Bu tipli ailələrdə övladla valideyinin münasibətləri üzrə yaranan bir çox maneələr onlar arasında sədd kimi dayanır.

Prof. R.İ.Əliyevin göstərdiyi kimi, ailədə atanın öz münasibətindən irəli gələn məsələlərə biganə yanaşması ailələrdə rast gəlinən xarakterik hallardan biridir. Ailə başçısının öz öhdəliyindən boyun qaçırması ikitirəliyə, inamsızlığa gətirib çıxarır. Bu zaman yük ailədə, əsasən, qadının üzərinə düşür. Nəticədə, qadın kişiye qarşı münasibətində dəyişiklik baş verə bilər. O, ailəsində meydana gələn təbii və real problemlərin həllini çox zaman özü həyata keçirdiyindən həyat yoldaşına (kişiyə) qarşı vermiş olduğu dəyər aşağı düşür (3). Yaranmış bu neqativ hal isə evdə balansın pozulmasına, ziddiyyətə və sonda ailə dağılmasına gətirib çıxara bilər. Digər tərəfdən, uşaq da yaşadığı ailədə atanın tutduğu mövqeyi görür, təhlil edir və yaranmış vəziyyətə görə məyus olur. Çünki hər bir övlad öz ailəsinin möhkəm və ona hər zaman dayaq olmasını istəyir. Atanın laqeyidliyi ilə üzleşən uşağın məktəbdə özünü aparmasında, müəllimlərlə münasibətində problemlər ortaya çıxa bilər. Bu çatışmamazlıqlar uşağın normal inkişafı üçün real təhlükə mənbəyi rolunu oynayır. Övlad ailədaxili gərginliyin onun psixikasına vurduğu zərbənin “qisas”ını, bir çox hallarda məktəb yoldaşlarından

çıxarmağa çalışır. Yaranmış gərginlik həm müəllim-şagird, şagird-şagird münasibətlərinə, həm də uşağın tədrisdəki nailiyyətlərinə mənfi təsir göstərir.

Görkəmli Azərbaycan psixoloqu, prof. R.İ.Əliyevin “Şəxsiyyət psixologiyası” mövzusunda araşdırmalarına görə “Validəyirlərin bir-birinə qarşı münasibətlərindəki meydana gələn anlaşılmazlıqdan yaranan gərginlik uşaq psixologiyasına ağır təsir edən faktlardır. Xarakter uyğunsuzluğu, maddi çətinlik, sosial statusun fərqli olması və bu kimi amillər ailədə kişi-qadın münasibətlərinin hansı səviyyədə təzahür etməsində rol oynayır” (4). Sadalanan şərtlərin aradan qaldırılması ailə iqliminin normal vəziyyətə gətirilməsinə xidmət etməlidir və bu da ən əsas uşağın psixikasının təsirlərdən azad olmasına istiqamətlənməlidir.

Ailə mühitində ziddiyyət yaranan məqamlardan biri də böyüklərin hökmranlığının davamlı olması və bu səbəbdən yeniyetmələrin azad şəkildə yaşama, qərar qəbul etmə imkanlarının məhdudlaşdırılmasıdır. Ənənə halını alan bu yanaşma çox zaman inkişafın, müstəqilliyin, sərbəst fəaliyyətin qarşısını alır. Lakin ailə dəyərləri, soykökə bağlılıq, nizamlanmış böyük-küçük münasibətləri fonunda belə ciddi münaqişənin törətdiyi fəsadlar bir çox hallarda göz önünə gətirilmir. Amma bu fakt olaraq qalır. Fikrimizi əsaslandırmaq üçün ailələrdə baş verənlərin fonunda bir neçə nümunəyə müraciət edə bilərik:

Ailədə uşağın valideyirləri ilə yanaşı, bəzən babası və nənəsi də yaşayır. Baba üçün onun oğlu hələ də uşaq olaraq qalır. Bu da onun öz oğlu və ailənin digər üzvləri ilə münasibətlərində açıq hiss olunur. Bəzən həyat fəaliyyətlərində ortaq olmayan fikirlər və ziddiyyətlər ata-oğul arasında olan ünsiyyətə öz mənfi təsirini qaçılmaz edir. Nəvəsinə olan sonsuz sevgisi və bağlılığı zəminində öz övladı ilə qarşı-qarşıya gəlməyə belə çəkinməyən baba məqamında dəyərlərə sığınaraq nəvəsini müdafiə etməklə atanın bu vəziyyətdə verməli olduğu tərbiyə işinin qarşısını almağa çalışır. Bu da bir çox neqativ hallara gətirib çıxarır. İlk öncə, bu cür yanaşma ailədə ikitirəliyə rəvac vermiş olur. Nəticədə, uşağın bu formada tərbiyəvi məzmununda istiqamətləndirilməsi onda arxayınlığın, məsuliyyətsizliyin geniş vüsət tapması üçün münbit şərait yaradır.

Digər tərəfdən, ən ağır hal uşağın təlim-tədris prosesində göstərdiyi nəticələrin qənatbəxş olmaması, öyrənmənin, mənimsəmənin səviyyəsinin aşağı düşməsidir. Bu da təbiidir. Çünki uşaq-şagirdə qarşı tətbiq edilən nəvazişli təsirlərin belə bir nəticə ilə təzahür etməsi gözlənilən olmalıdır.

Evdə babanın (və ya nənənin) real dəstəyinə sahib çıxmış uşaq çox vaxt məktəb həyatında da bu imtiyazdan sui-istifadə etməyə cəhd göstərir. Yaranan problem sinifdə-dərs prosesində müəllimlə şagird arasında olan münasibətlərə də təsirsiz ötürür. Belə vəziyyətlərdə şagird öz məsuliyyətindən yaxa qurtarmağa çalışır, fənn müəllimlərinin təlim proqramı üzrə verdikləri tapşırıqlara dırnaqarası baxır. Tədrisdə baş verən ciddi geriləmələrin qarşısını almaq üçün fənn müəllimləri və məktəb rəhbərliyi tərəfindən çalınan həyəcan təbilinə cavab reaksiyası kimi valideyirlərin (ata və ya ananın) gördüyü tədbirlər onların ailədə “səlahiyyətlərinin məhdudlaşdırılması” səbəbindən əsaslı effektiv təsirini göstərə bilmir. Prosesin belə davam etməsi şagirdin inkişaf da digərlərindən çox geridə qalması, məktəbdə tədris olunan fənlər üzrə mənimsəmə səviyyəsinin qabarıq formada dəyişməsi ilə nəticələnir.

Görkəmli Amerika pedaqoqu Fillip Şlexti özünün “XXI əsrin məktəbi. Təhsil islahatının prioritetləri” əsərində yazır ki, o, sahibkarlarla, iş adamları və məktəb funksionerləri ilə çoxsaylı sorğular aparmış və onlardan belə bir suala cavab istəmişdir: “Siz məktəbdən nə istəyirsiniz?” – cavab isə belə olmuşdur: “Bizə elə insanlar lazımdır ki, onlar müstəqil, sərbəst öyrənməyi bacarsınlar”. Müəllif bununla demək istəyir ki, əgər şagird müstəqil öyrənməyi, məqsədinə çatmaq üçün yollar tapmağı, bu və ya digər problemləri həll etməyi və problemin həlli üçün müxtəlif informasiya mənbələrindən istifadə etməyi bacarırsa, onda peşəkarlıq səviyyəsini yüksəltmək onun üçün çox asan olacaqdır.

Beləliklə, məktəb mühitində müəllim-şagird münasibətlərini tənzimləyən əsas faktorlardan biri kimi uşağın ailədəki davranışı, digərləri ilə qarşılıqlı münasibətləri əvəzsiz

əhəmiyyət kəsb edir. Bu mənada, evdəki münasibətlərdə “böyüklər”dən gələn hegemon mövqeyin nümayişi şagirdə öz mənfi təsirini qaçılmaz edir.

Ədəbiyyat

1. Abbasov A.N. Ailə pedaqogikası. Dərslik. Bakı, Mütərcim, 2019.
2. Bayramov Ə.S., Əlizadə Ə.Ə. Sosial psixologiya. Bakı: “Qapp-Poliqraf”, 2003.
3. Əliyev R.İ. Şəxsiyyət və onun formalaşmasının etnopsixoloji əsasları. Bakı, Araz, 2000.
4. Əliyev R.İ., Əliyeva G. Şəxsiyyət psixologiyası. Bakı, “ADPU” nəşriyyatı, 2010.
5. Kazımov N.M. Məktəb pedaqogikası. Dərslik, Bakı, OKA Ofset, 2009.

X.G.Керимова

Педагогические особенности формирование личности учащихся в семье *Резюме*

В статье исследуются возможности воспитания личности у детей младшего возраста, выясняются пути реализации этих возможностей. Устанавливается, что посредством игр, семейных трудов, семейных бесед можно прививать воспитание гражданства у детей младшего возраста. Статья значима в работе педагогов-исследователей и учителей практиков.

H.G.Karimova

On the formation of work for pedagogical *Summary*

The article investigates the possibility of citizenship education for young children, it turns out the realization of these opportunities. It is stated that through the games, family papers, family conversations can instill citizenship education for young children. The article is significant in the work of teachers, researchers and teacher practitioners.

Rəyçi: ped.e.d., prof. Ş.T.Tağıyev

Redaksiyaya daxil olub: 12.03.2022